

В.Бірчака та Т.Рязанцеву — про О.Стефановича. Літературу письменників шістдесятників представляють статті Л.Кравченко про переклади В.Стуса, Н.Федорака про твори В.Шевчука, присвячені Іллі Турчиновському. Сучасні літературні традиції — стаття Ю.Лабинцева та Л.Щавинської про найновіші оповідання про почитання ікони Богородиці, записані під час польових експедицій 1990—2002 рр. у Польщі, Білорусії та Україні.

Питання народної мови в “Слові о полку Ігоревім” присвячена розвідка В.Німчука, українській вертепній драмі — статті Г.Пехник та Р.Пилипчука. Про значення діяльності Митрополита Андрія Шептицького для сучасної України цікаво розповів А.Пекар зі США, а про геополітичні аспекти сучасної України О.Пахльовська (Рим). М.Кашуба розглянула морально-етичні фактори формування української духовної культури княжої доби. Цікавими є спогади словацького українця М.Неврлого про свого учителя Івана Панькевича.

Постаті ювіляра у збірнику “Верховина” присвячені статті чотирьох авторів: М.Жулинського, В.Маркуся, Є.Пшеничного та М.Мушинки. Останній представлений у збірнику ще статтю про Степана Папа як дослідника життя і діяльності пряшівського єпископа Й.Гаганця.

Як бачимо, зміст ювілейного збірника “Верховина” цікавий і різноманітний. Кожна стаття так або інакше пов’язана з науковими зацікавленнями О.Мишанича, який ціле життя присвятив українознавству. Своє ставлення до цієї наукової дисципліни він висловив в автографі під власною фотографією на другій сторінці обкладинки: “Українознавство на нинішньому етапі чекає на добрих робітників. Умови для них створено, час працює на них, і всі вони переконані, що українська національна ідея таки спрацювала, її лише треба наповнити конкретним змістом”.

Микола Мушинка
Пряшів, Словаччина

ПЕРШІ КРОКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАРАТОЛОГІЇ

Ткачук О.М. Наратологічний словник. — Тернопіль: Астон, 2002. — 173 с.

Від часу становлення наратології як автономної й самодостатньої наукової галузі вітчизняні літературознавці зазвичай послуговувалися зарубіжними джерелами інформації. І хоча корені сучасних теорій сягають праць М.Бахтіна, О.Потебні, В.Проппа, все ж постпороговий простір, починаючи з 60-х років ХХ століття, атакували Ж.Женнет, Р.Барт, А.Греймас, Е.Бенвеніст та ін., уклавши цілокупно від авторську термінологічну систему наратологічного апарату.

Щоб адекватно оцінити та інтерпретувати художній (чи будь-який інший) текст, необхідно не лише інтуїтивно, так би мовити, імпліцитно, а й фактично, експліцитно, оприявити логіку оповідної тактики автора, відчуті специфіку його

комунікації з читачем. Саме тому не дивно, що інформаційна недостатність в умовах локального простору часто породжувала банальне, але вічне “винайдення велосипеда” у сфері теорії наратології, продукуючи тим самим камерну аматорську лексику.

На сьогодні українські літературознавці вже позбулися значного корпусу проблем у цій сфері. Йдеться насамперед про суттєві досягнення наратологів Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує “Наратологічний словник” Олександра Ткачука. Фактично, він перейняв на себе функцію путівника, покликаного впорядкувати термінологічний хаос і ознайомити читачів із лексикою, що

зародилася в авторських монографіях наратологів і згодом була екстрапольована на світові обшири.

У рецензії Вікторії Поліщук¹ вже було продемонстровано механізм практичного застосування словникових понять. Своєю чергою спробуймо з'ясувати основні робочі принципи автора словника, що особливо рельєфно викристалізуються з погляду реципієнта. У цьому плані достатньо прикметною видається передмова. Вона позначена компетентністю укладача, а отже, цілковитою аргументованістю та усвідомленням нового статусу наратології як “міжнародного предмета дослідження”, “самодостатньої галузі знання” (с.3). Масштабність мислення спирається на новітню філософську думку, яка небезпідставно наголошує якісне оновлення статусу самого наративу, що давно вийшов за межі конкретних дисциплін (йдеться насамперед про материнське лоно лінгвістики та теорії літератури), природно поєднався зі спектром психологічної думки (зокрема, когнітивною психологією) і вилився у світоглядно-філософське річиче у вигляді нового повороту, за своїми потенційними можливостями здатного навіть протистояти постпозитивістському методу у філософії. Не обійшлося тут і без відомого в наукових колах “повороту до мови”, або “лінгвістичного повороту”, одним із аспектів якого, власне, і був поворот до наративу.

Осердя наступного принципу автора – усвідомлення плюралізму поглядів, що в основному полягає в “наявності великої кількості теорій, які взаємодоповнюють, але часом і дублюють одна одну” (с.3). І справді, вихід на інтердисциплінарний рівень (адже “антрополог, фольклорист, історик, навіть психоаналітик і теолог вивчають у той чи інший спосіб оповідь”) своєю чергою призвів до труднощів у розумінні різноманітного масиву інформації.

Щоб ефективніше збагнути сутність цього принципу, визначимо кілька найпотужніших фокусів поліваріантності, що, на нашу думку, рельєфніше викристалізуються як у самій теорії оповіді, так і в словнику.

¹ Поліщук В. “Наратологічний словник”: до проблеми “порозуміння і культури спілкування” // Слово і Час. – 2003. – №7. – С.84–88.

По-перше, звернімося до вже згаданого лона наративу – лінгвістики та теорії літератури, що обґрунтовує бачення **філологічного** фокусу. Сконцентрованість наратології на характеристиці “наративної мови”, що визначається як “код чи сукупність принципів, що керують утворенням всіх наративів” (с.68), скеровує рух генетичного вектора до суто лінгвістичних основ.

Саме ця спрямованість прислужилася сучасним концепціям оповіді, особливо теоріям, що активізують поняття системності і структурованої організації мови. Скажімо, Туманян говорить про форму існування мови як “самостійної системи”². Це своєю чергою впливає на моделювання наративу. Йдеться насамперед про наявність внутрішнього структурного осердя (співвідносного з поняттям логіки, доцільності, мотивації тощо). У лінгвістиці це явище описав І.Ревзін, зазначивши, що “метод моделювання доречно застосовувати у першу чергу щодо тієї частини лінгвістики, яку із часів Соссюра прийнято називати в н у т р і ш н ь о ю”.³ До того ж у мовознавстві функціонує цілий корпус відповідних термінів, які на семантичному рівні прагнуть відобразити внутрішню структурованість, оформленість. Зокрема, В.Гумбольдт чи не вперше ввів поняття форми (“мова є форма і нічого, крім форми”⁴), потрактовуючи феноменальне багатство мови в контексті аристотелівського вчення про чотири принципи становлення буття й будь-якої речі: матеріальне, ідеальне (ейдетичне, формальне), причинне та цільове. Звідси таке гумбольдтівське визначення, як “оформлена матерія”, та потєбнянське – “сформований матеріал”⁵. Пізніші паралелі мовознавці (наприклад, Л.Зубкова) вбачають у таких авторських термінах: “субстанція” Л.Єльмслева, “зміст” Г.Мельникова, “категоризація” Е.Бенвеніста.

Не випадково саме ці імена зустрічаємо й у словникових поясненнях відповідних

² Туманян Э.Г. Язык как система социолингвистических систем: Синхронно-диахроническое исследование. – М., 1985. – 248 с.

³ Ревзин И.И. Модели языка. – М., 1962. – 192 с.

⁴ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.

⁵ Потєбня О.О. Эстетика и поэтика слова: Сборник. – К., 1985.

термінів. Наприклад, саме з Фердинанда де Соссюра починається визначення поняття *знак* (с.46), а посилання на Л.Ельмслева міститься в потрактуванні терміна *зміст* (с.46). Цікавими за наявності такого контексту виступають і інші поняття типу *невласне пряма мова* (с.86), *мовлення* (с.69), *мовленнєвий акт* (с.69) тощо.

З другого боку, заглиблюючись у теоретико-літературний аспект філологічного локусу, знаходимо спільну термінологічну базу. Прикметне в цьому плані поняття *порядок*, що визначається як “сукупність відношень між порядком, в якому відбуваються події, і порядком, за яким про них оповідають” (с.105). Аналітична рецепція розгортається довкола хронологічного принципу, який або дотримано, або навпаки – порушено. Фактично, така розмова не матиме сенсу без традиційних у філології категорій, до яких і відсилає автор, а саме *фабули* (с.144), *сюжету* (с.131), *розповіді* (с.119).

Реципієнтові паратологічного словника не обійтися без активізації знань із психології. До того ж відповідна установка передбачає різновекторність читацької компетенції, вихід на різноманітні межові дискурси означеної дисципліни. Тим самим особливого сенсу набуває **психологічний** фокус, оголюючи антропоцентричну зорієнтованість природи наративу, що здатен адекватно відчувати всі симптоми “персональної ідентичності” особистості і, до речі, зробити це краще, аніж функціонально-рольові моделі поведінки людини. Не випадково ж семантика лексики *наратив* зводиться до латинського *gnarus* – “той, що знає”. Звідси – наявність у словнику термінів психологічного ряду, їх далекі не штучне, вповні закономірне вкраплення в теорію оповіді. На особливу увагу заслуговують такі з них, як *відсторонення* (с.20), *внутрішня акція* (с.25), *мислення* (с.65), *очуднення* (с.92), *передвіщування* (с.94), *пережите мовлення* (95), *показ з середини* (с.104), *попереднє усвідомлення* (с.104) тощо.

Тепер звернімося до **культурологічного** фокусу, для рецензованої праці не менш визначального. Загалом наратив (точніше, національний наратив) вважається

універсальною характеристикою культури: сконцентрованою у міфах, легендах, казках, а згодом у художніх текстах, він акумулює і транслює весь культурний досвід і системи смислів. Логічно, що саме мова вважається запорукою не лише зміцнення державності, а й умовою збереження нації та її культури. Саме тому не випадкові у словнику Олександра Ткачука дефініції таких понять, як *культурний код* (с.59), *референційний код* (с.118).

Але актуальності й визначальності цієї праці надає ще й проектування наративної граматики на національний ґрунт, внаслідок чого як новітня, так і традиційна літературна продукція постає в новій інтерпретації, вирізняючи національні здобутки на тлі розвитку світового літпроцесу. Зокрема, у словнику оприявлено понад сто назв вітчизняних художніх текстів, основний масив яких – літературні шедеври XIX – XX століть. Найчастіше згадуються імена Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, Марка Вовчка, Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Миколи Хвильового, Валеріана Підмогильного, Михайла Стельмаха, Валерія Шевчука та інших. Неодноразово постає й ім'я зачинателя нової української літератури – Івана Котляревського. Увесь цей масив становить приблизно половину загального корпусу ілюстративних текстів, органічно поєднуючись із кращими зразками світового письменства (серед них – тексти Чарльза Діккенса, Генрі Джеймса, Марселя Пруста, Вірджинії Вулф, Антона Чехова, Льва Толстого та багатьох ін.).

Нарешті, слід наголосити на значимості **філософського** фокусу бачення, адже ступінь узагальненості, абстрагованості, масштабності тверджень, що цитуються у словнику, інтегрує у своїй цілокупності онтологічний локус проблеми. Наратив як індивідуальне віддзеркалення уявної осі світобудови поряд із усталеною інформацією потенційно містить у собі сферу так званого “гіпотетичного знання”, що вже саме стимулює процес осягнення взаємозв'язків між різноманітними явищами та процесами. Всі сторони життя індивід перетворює на психічні еквіваленти, уявлення, які згодом трансформуються в окремі *історії*. Під цим кутом зору наратив

варто розглядати як наслідок процесу його розповідання, точніше — наслідок наративізації. Людська здатність розповісти історії є, по суті, основним способом упорядкування й осмислення довколишнього світу. Звідси, наприклад, тонкощі у розрізненні понять *обговорюваного світу* (с.88) і *розповіданого світу* (с.119).

На окрему увагу заслуговує *дискурс вигадки* у структурі наративу. Достатньо містким виявилось питання: чи ідентичні за змістом такі феномени, як життя і життєва історія, чи це різні поняття, втягнуті в єдиний безперервний процес продукування значень і сенсів. Деякі дослідники наративу вважають оповідні структури основною формою існування вимислу в культурі, адже за допомогою нарації ми, зазвичай, оформлюємо наш досвід, впорядковуючи свій абстрактний потенціал у вигляді вповні конкретної структури. При цьому не лише штучно структуруємо історію, вирізняючи початок, середину і кінець центральної теми, а й помітно віддаляємося від об'єктивного відображення (частіше прикрашаючи дійсне), мимоволі продукуючи квазі-істини. Але, з другого боку, навіть якщо проговорена реальність виявиться помилкою репрезентації, все ж на рівні індивідуально-особистісного усвідомлення вона безпечливо набуває статусу істинності лише завдяки тому, що виступає, по суті, найадекватнішим способом відображення обмеженого людського знання про багатогранний довколишній світ. Дехто з науковців навіть наголошує (наприклад, Н.Хомський), що власне така, здавалося б, ілюзорна істинність певним чином відповідає всім вимогам раціоналізму, адже відпочаткові, елементарні істини, з яких висновують усі інші, сприймаються саме інтуїтивно, а не завдяки чуттєвим даним. Саме тому однозначність і категоричність у цьому питанні може виявити не тільки нетолерантність мовця, а і його некомпетентність. Натомість автор словника пропонує своєму реципієнтові усвідомити всю складність ситуації та часто подає термінологічні дихотомії, що відображають їхню бінарну опозиційність. Скажімо, пропонується розділити наратив на дві лінгвістичні підсистеми, протиставлені одна

одній. Йдеться про *аузаге* (с.16) та *фіктивне розповідання* (с.146), які своєю чергою містять інформацію про розрізнення дійсної та хибної реальності Я-оргію та суб'єктивного "Я".

Помітно збагачується філософський фокус введенням таких термінів, як *логос* (с.60), *мета* (с.62), *наративний код* (с.81), *об'єкт* (с.88), *суб'єкт* (с.129), *час* (с.155) тощо.

У передмові Олександр Ткачук подає чітку класифікацію запропонованих термінів, спираючись на критерій наблизеності певного поняття до ядра наратології. Так викристалізовується трирівнева модель, де на першому місці перебувають терміни, "що є специфічними для наратології" (с. 4), зокрема *актант* (с.8), *дієгезис* (с.36), *екстрадієгетичний* (с.40). До цього ж ряду належать і *акторіальний наративний тип* (с.10), *ізодієгетичний* (с.47), *метадієгетичний* (с.62) тощо. На другому рівні спостерігаємо накопичення термінів, "наратологічне сприйняття яких відрізняється від інших" (с.4); вони набули статусу універсальних, але теорія оповіді надала їм додаткового відтінку у значенні, "приручила" їх. З-поміж цього термінологічного блоку вирізняються *голос* (с.31), *історія* (с.51), *орієнтація* (с.92), *трансформація* (с.140). На третій позиції містяться визначення, "повсякденне" чи технічне значення яких належить до семантичної сфери — *код* (с.54), *передній план* (с.94), *оголення прийому* (с.90), *правило перепису* (с.107), *ритм* (с.118) тощо.

Вивершує роботу список літератури, що містить 294 позиції. Найперше його завдання — стимулювати дослідницький інтерес і скеровувати вектор руху подальшого пошуку у сфері наратології.

Насамкінець варто зазначити, що рецензоване видання, якісне як щодо змісту, так і оформлення матеріалу, на тлі дефіциту вітчизняної довідкової літератури виглядає екзотично ще й тому, що спирається на досвід укладання подібних праць А.Греймаса, Ж.Курте, О.Дюкро, Ц.Тодорова, І.Ільїна, М.Гловінського та інших.

Отож бажаємо авторів словника подальших творчих досягнень.

м. Ніжин

Оксана Капленко

Слово і Час. 2003. №12